

Jan Willem Brouwer en Johan van Merriënboer
P.J.S de Jong, Een biografie, Van buitengaats naar Binnenhof. (Boom: Amsterdam 2011), 392 blz., € 24,90

Ik geloof dat het Wim Kan was die op grond van de televisiebeelden van het bezoek van de Nederlandse regeringsvertegenwoordigers Luns en De Jong aan de Amerikaanse president Nixon in 1969 opmerkte dat ze eruitzagen als een stokbrood met sleutelhanger. Premier De Jong kon letterlijk in de schaduw staan van de minister van Buitenlandse Zaken. Zijn lengte heeft een militaire – hij werd op zestienjarige leeftijd met zijn 1,62 meter op de groei bij de marine aangenomen, maar er zou geen millimeter meer bijkomen – en politieke loopbaan niet in de weg gestaan. Uiteindelijk zou hij, als 95-jarige, op het voorlaatste CDA-congres als mastodont eindigen. In overdrachtelijke zin zat er dus toch wel groei in. En wat zijn carrière betreft: die werd vooral getekend door verantwoordelijkheidsbesef.

Op 13 mei 1940 – één dag voorde capitulatie – vertrok De Jong als oudste officier met de onafgebouwde onderzeeboot O24 vanuit Rotterdam naar Engeland. Daar werd het schip voltooid. Vanaf het najaar van 1940 tot in de zomer van 1945 zou hij, eerst in de wateren rond Europa, later ook op de Stille Oceaan – en vanaf 1944 als commandant – met de O24 deelnemen aan de gevechten op zee. Pas in april 1946 keerde hij met zijn schip en bemanning terug in Nederland.

De Jong wilde admiraal worden en in de eerste jaren na de oorlog maakte hij ook – op een uitstapje als adjudant van koningin Juliana na – flink carrière op zee. Tot 1959. Want toen kreeg hij, terwijl hij als kapitein ter zee het commando had over de jager Gelderland, tijdens een

Navo–vlootoefening op de Atlantische Oceaan, het bevel zich in Den Haag te melden. Formateur Beel en KVP-leider Romme wilden hem als staatssecretaris van Defensie (voor marine) in het kabinet-De Quay. De Jong betrad aan de vooravond van de tumultueuze jaren zestig de politieke arena. Voorlopig was de positie van Defensie daar onomstreden, het land zat volop in de greep van de Koude Oorlog en er dreigde een conflict met Indonesië over Nieuw-Guinea. Zo'n negentien procent van de rijksbegroting was bestemd voor de landsverdediging; er mocht flink geïnvesteerd worden in nieuw materiaal. De marine had zelfs plannen voor de bouw van een nucleaire onderzeeër.

In die beginjaren hield De Jong, eerst als staatssecretaris onder premier De Quay, later als minister in de kabinetten-Marijnen, Cals en Zijlstra, zich vooral bezig met de interne organisatie van het ministerie: er kwam een andere structuur en de verdeelsleutel voor de uitgaven werd definitief vastgesteld (landmacht 50 procent, luchtmacht en marine elk 25 procent). Een verdeling die tot het einde van de Koude Oorlog zo zou blijven.

De KVP-top, met name Schmelzer, wilde na de verkiezingen van 1967 De Jong, nadat andere kandidaten waren afgefallen, als premier hebben in een kabinet met KVP, ARP, CHU en VVD. Maar de samenleving van de tweede helft van de jaren zestig was niet meer dezelfde als die van tien jaar daarvoor: Nederland was in snel tempo aan het veranderen. De aanhoudend sterke economische groei zorgde voor welvaart, ontzuiling, inflatie, polarisatie en gezagsverhoudingen die op hun kop waren gezet. Het borrelde en giste in het land en de politieke elite was verward. Het vertrouwen in de traditionele politiek was, zeker na de nacht van Schmelzer, sterk

gedaald. De Jongs eigen partij was verdeeld over de te volgen koers en haar aanhang kalfde razendsnel af (acht zetels verlies bij de laatste verkiezingen!). Kortom: het land was in een sociaal-culturele en politieke crisis. Tegen deze achtergrond kan niet gezegd worden dat De Jong het slecht heeft gedaan: hij leidde zijn centrumrechtse kabinet door woelig maatschappelijk water met talloze klippen (Maagdenhuisbezetting, gezagscrisis in Amsterdam, staking in de Rotterdamse haven en de eerste Molukse gijzeling) uiteindelijk naar de veilige haven van het einde van de parlementaire periode. Het kabinet-De Jong was het tweede naoorlogse kabinet dat de rit uitzat. Het gaf het land en zijn bestuur een politieke adempauze door de nieuwe verhoudingen in de samenleving uit te laten kristalliseren (zoals in het hoger onderwijs en in de sfeer van huwelijk en zedelijkheid) en pas wanneer het echt niet anders kon krachtig het gezag te handhaven. Het was dit gematigde leiderschap dat de culturele verandering in goede banen leidde. Zonder al te veel geweld is Nederland in deze periode veranderd in een open, moderne samenleving, omdat ook de pragmatische elite dat wilde. En tussen 1967 en 1971 gaf De Jong sturing aan deze transformatie. Hij deed dat op een rustige en bescheiden wijze. Daardoor heeft hij zichzelf en zijn kabinetsbeleid, dat voor talloze structurele vernieuwingen zorgde, volgens de schrijvers van zijn biografie, nooit goed voor het voetlicht gebracht, ondanks de door hem ingevoerde wekelijkse persconferentie. Ook was De Jong een atlanticus die pal achter het Amerikaanse beleid in Zuidoost-Azië stond.

Beide zaken zorgden ervoor dat zijn kabinet al snel een conservatief imago kreeg bij pers en publiek waar het niet meer van afkwam.

Bij de verkiezingen van 1971 verloor de KVP opnieuw (nu zeven zetels). De partij was ook in de greep van de vernieuwing gekomen; men wilde af van het behoudende karakter en zocht toenadering tot de PvdA. En daarvoor was De Jong een sta-in-de-weg. Daarmee kwam een einde aan zijn politieke carrière; hij werd afgedankt door zijn partij. Over de informatie van het kabinet-De Jong hebben Bouwer en Merriënboer nog een aardig detail te melden. De Jong had Aantjes graag als minister van Volkshuisvesting gehad. Maar Biesheuvel, de partijleider van de ARP, belde De Jong op met de mededeling dat hij beter naar een andere kandidaat kon uitkijken: Aantjes had een oorlogsverleden. Dat was blijkbaar bij de ARP-leiding bekend. De BVD, die de anteceden-ten van de kandidaat-ambtsdragers had nageplozen, was niets opge- vallen. Aantjes werd vervolgens op medische gronden ongeschikt bevonden. De grote maatschappelijke verandering kreeg De Jong met een grondgolf uiteindelijk te pakken en spoelde hem weg. Maar hij zou nog een paar keer opduiken. In 1975 op een partijcongres in Arnhem riep hij de leden van de KVP, ARP en CHU hun partijbesturen te bestoken met adhesiebetuigingen aan één grote confessionele volkspartij. Met de zo verkregen 80.000 handtekenin- gen zou de brede basis in het land gelegd worden voor het CDA. Een partij waar De Jong nog steeds – als mastodont – lid van is en waarvan hij nog onlangs dreigde het lidmaatschap op te zeggen als ze akkoord ging met de door de PVV geëiste bezuinigen op ontwikkelingssamenwerking. Maar zover is het niet gekomen.

Hans Pols

**Jonathan Israel
Revolutie van het denken,
Radicale verlichting en de
wortels van onze democratie**
(Van Wijnen: Franeker 2011),
239 blz., € 25,00

De waarden die in de moderne westerse samenlevingen centraal staan, zoals democratie, etnische en seksuele gelijkheid, vrijheid van meningsuiting en drukpers, scheiding van kerk en staat, zijn voor het eerst uitgedrukt tijdens de Verlichting. Maar anders dan vaak wordt gedacht was lang niet iedere verlichte denker overtuigd van de redelijkheid van alle mensen. Toen de Verlichting aan het einde van de zeventiende eeuw opkwam, was het een beweging die voorals- nog de maatschappelijk status-quo accepteerde. Met het verstand probeerde ze die te begrijpen en waar mogelijk te verbeteren, daarbij zoekend naar het evenwicht tussen rede en traditie. Zo hield Newton zich naast wiskunde en astronomie

ook met alchemie bezig en verde- digde Voltaire het absolutisme. Toch waren er van meet af aan ook Verlichtingsdenkers die alleen het bestaan van zaken accepteerden die met de rede te verklaren waren. Israel noemt ze monistisch. Bij deze denkers was er geen plaats voor wonderen en het bovennatuur- lijke. Zij vonden dat ook de moraal op de rede gebaseerd moest zijn en dat het uitgangspunt daarbij gelijkheid moest zijn. Traditie had geen waarde voor hen en diende dus overboord gegooid te worden. Democratie was voor deze radicale Verlichters de beste regeringsvorm en daar hoorde volledige vrijheid van denken, spreken, schrijven en drukpers bij. Hardnekkig is de overtuiging dat atheïsten en deïsten radicale Verlichters moeten zijn. Maar in zijn algemeenheid valt dat niet te stellen: Voltaire, Hobbes en Hume waren het in ieder geval geen radicale Verlichters. En degene die het zeker wel was, Spinoza, was geen atheïst, alhoewel hij een afwijkend idee van het christendom had. Zijn geloof was gebaseerd op gelijkheid en naasten- liefde. Theologen en de kerk hadden volgens hem dat geloof verraden met als resultaat misleiding en ►

